

Töttös Gábor

A pincehelyi kondástól a kassai püspökön és a faddi hóhéron át az ellopatott holttestig

Tolna megye és fiai Ady Endre műveiben

Ez meg mi az isten csudája? Most már mindent lehet? – kérdezhetné bárki a kissé barokkos ízű cím és a vaskos vidékiességet sejtető alcím láttán. Pedig nem hatásos túlzásokra épülő szenzációhajhászás és profán provincializmus az, ami ebben az esszében a Tisztelt Olvasóra vár, hanem sokkal inkább szellemi játék nevekkel, eseményekkel s helyekkel, amelyek történetesen a szerző szűkebb hazájához kapcsolódnak: itt születettek vagy éltek előtte négy-öt emberöltővel, innét indultak hazas olykor világhódító útjukra. Azonban – kevés kivétellel – a ma mégoly vajt fülű olvasója számára is üres, semmitmondó nevek maradnak-maradnának, ha nem mutatnánk föl a páratlanul gazdag Ady-publicisztika intim helyi vonatkozásait. (Gondoljuk meg: ha minden megye elvégezné és közzétenné hasonló helyi motívumai és az alkotó kapcsolatát, Ady Endre egyszeriben leszállhatna szobortalapzatáról...)

Vállaltan korszerűtlen írás következik tehát itt, amely talán azt szeretné megvilágítani: a helytörténeti kutatás is tartogathat meglepetéseket, de legalábbis érdekességeket az Ady-filológia terén, illetve a maga kőkorszaki eszközeivel képes lesz elhiteitni – minden él nélkül, ám azért naiv öntudattal –, hogy a Wikipédián kívül létezik élet, mely ráadásul a felfedezés olvasmányos örömeivel is kecsegtethet.

Legnagyobb sajnálatunkra éppen a legjelentősebbnek mondható Ady-Babits kapcsolatról nem fogunk szólni, mivel ez – gondolván Gál István *Babits Adyról* (1975) című 280 oldalas kötetére – részben feldolgozott, másrészt szétfeszítené egy rövid írás kereteit, harmadrészt eltorzítaná eredeti témánk valóságos kereteit.

A nem tudás gyönyörűsége. A Nyugat alapító főszerkesztője, Ignó, aki Ady első igazi értékelője, a Nyugat első évfolyamának harmadik számában jelenteti meg *A fekete zongora* című esszéjét. Ebben úttörő és útmutató lelkesedéssel fejti ki: „nincs jogom megszabni, hogy a költőnek mi szabad, mi nem szabad, amint hogy egyáltalában nincs efféle jogom; semmi egyéb jogom nincs, mint megkövetelnem a művésztől, hogy tudja is megcsinálni, amit meg akar csinálni és sikerüljön neki az, amit szeretne. Ha sikerült: minden eszközében igaza volt. Ha nem sikerült, az tehetségén vagy szerencsésén múlt, nem pedig eszközein.

Egyelőre. Hogy egyelőre nem tudom szótári szóval elmondani, bár valósággal megértem, amit a költő mindenféle boszorkány-mesterséggel megértetett velem. Mert ne feledjük: ami ma szótár, az tegnap még értelmetlen volt; ami ma használati eszköz, tegnap még boszorkányos machina volt; ami ma meghatározás, tegnap még célzás volt; ami ma próza, tegnap még vers volt; ami, egyszóval, ma már szótári betűjelével jelenti azt, amit jelent, ahhoz tegnap a mondójának még tótágast kellett állania, a nyelvével kellett csetentenie, tömjént kellett égetnie, fehérbe kellett öltöznie és csengetnie kellett hozzá, utánoznia kellett az öregapám fejtartását s a *pincehelyi kondás hajnali tudulását*, hogy valahogy megsejtse velem, mire gondol voltaképpen.”

Semmilyen adattal nem rendelkezem a szövegben emlegetett (általam kiemelt) pincehelyi kondásról, a hajnali tudulásáról pedig még kevésbé van fogalmam, de azt tudom: Pincehely nevű település az akkor még történelmi hétköznapjait élő Magyarországon csupán Tolna megyében található, így az esély arra, hogy éppen e helység szerepeljen az írásban: 1 a 14 986-hoz. Nincs tudomásom arról sem, hogy Ignotus valaha is járt volna ott, esetleg saját fülével hallotta ama hangot, de hát ezt írta... (Csupán szárnyaló fantáziám sugallja a lehetőséget: esetleg valamelyik felmenője élhetett ott, lévén a XVIII. századtól virágzó zsidó hitközsége.)

Ettől a Pincehelytől harminc kilométer légvonalban Paks, ahol Haypál Benő született: számunkra ő lesz az, aki majd hivatalos személyként is igazolhatja Ignotus és Ady benső kapcsolatát. Ha ez így kissé ködös, lebbentsük fel a fátylat. A Pakson 1869. január 23-án született református lelkész előtt kötött házasságot Ady Boncza Bertával – Vészi József és Ignotus tanúk jelenlétében.

A szabadkőműves-páholyt is szervező és vezető pap, aki ma alapítvány névadója, mindössze egyetlen alkalommal – bár, igaz, fontos helyen – szerepel az alkotó írásaiban. Ebből akár azt a téves következtetést is levonhatnánk, hogy nem játszhatott fontos szerepet életében. A *Vallás és demokrácia – Üzenet a protestáns vitázóknak* című cikk idevonatkozó részlete a Világ 1916. június 29-i számából azért meggondolkodtat: „S most jön a vallomás, amivel betegségem és bánataim miatt eddig adós maradtam: ellenségeim gyöngye és rossz értelmű protestánsokkal is próbáltak ellenem szövetkezni. Nem ellenem, de igazam ellen, ám megismertek, s *igazam mellé állottak az igazi magyarok és protestánsok*, s ezért élni és halni egyformán érdemes. A ref[ormátus]. lelkipásztorok lapja, a Lelkészegyesület, egy *Haypál Benő*, egy evang[élikus]. Nagy Lajos és sokan-sokan észrevették riadva bennem a riadt és ártatlan üldözöttet. Mert a Világ híveinek nem szabad elfeledniök, hogy az igazi magyar protestantizmus: demokrata, haladó, bátor és emberies.”

Ezek után nem csoda, ha majd Adyt ugyancsak Haypál temeti. De nemcsak őt, hanem két évvel előtte Boncza Miklós ügyvédet és volt országgyűlési képviselőt is. Hogyan lehetséges ez, hiszen az egykori honatya unitárius volt? Pedig lehetséges, hiszen életrajzában ott olvassuk a Wikipédián: „Temetésén az akkori budapesti lelkész, Józán Miklós beleegyezésével a szertartást Haypál Benő budapesti református esperes lelkész, jó barátja végezte.”

Ebből azonban több dolog következik. Tudjuk, hogy Boncza élete tragédiájának tartotta leánya és a költő frigyét, de azt is tudjuk, az ő tulajdonában volt budapesti lakásba költözik majd halála után a házaspár. Ha valaki, hát Haypál

vezethette rá a „zord atyát” az engesztelődésre... Természetesen valójában ismét csak feltételezhetjük mindezt – a meglévő adatok kombinációjából.

Ady temetésének kerek évfordulóján a Tolna megyei Felső-Rácegrespuszta szülötte, az akkor 16 éves Illyés Gyula emlékezik naplójában. Külön érdekesség, hogy leírását egy nemrégiben előkerült és a világhálón is elérhető mozgófilm alátámasztja: a későbbi költő híven emlékezett az eseményekre. „Negyven éve, hogy Ady meghalt, hogy... ott álltunk az Arany-szobor talapzatán a temetésén, írta néhány éve Németh. Én magam is ott szorongtam, a szobor átmeneti mellékalakjaként, anélkül hogy Némethet ismertem volna.

Jól emlékszem a temetésre: a nyüzsgésre, a vásári tolakodásra, a bohóci szerepelhetnékre, ahogy egy-egy fekete ruhás személy a tömegben át a bejáráshoz akarta gyömöszölni magát, jogát s címét emlegetve, hasztalan. S aztán arra, hogy a halottaskocsi mögött végig a Rákóczi úton – Fiumei úton hogy loholtam, hű kutyaként, szinte egymagam egész a sírig, ahol aztán újra kezdődött a káosz, a jogosultak tolakodása a szerepre s a helyre.”

(Félig-meddig zárójelben említsük meg, hogy – Csányi László szerkesztő jóvoltából – 1974. február 3-án a Tolna Megyei Népújság 10. oldalán egy húszéves ifjú költő verssel tisztelgett a nagy előd halálának nem éppen legkerekőbb évfordulóján, imígyen:

ADY EMLÉKEZETE

1.

Máglyás, nagy szemedet
fejfádra szegezni, de fáj most.
Sebzett ágyékok
jó boru, friss hidegek
várták duhajnak, szépnek,
véres fiatalnak...
...szót vajudott szád és
halni akart az a szó.

2.

A szelek hajadba érnek,
télsgagu zúzmara forrad a szádra,
kék a viráguk, fárad a lángjuk,
körbezsibonghat a tűzszakadék.

3.

s
már
ötvenöt éve
a
percnék

a szél szavak szirmát
tűzi kalapodra
s mi állunk előtted
nézve és dadogva

Ha most elhallgatjuk az egykori ifjú nevét, a szándék tisztaságán nincs okunk kételkednünk 45 év után sem...)

Talán ez is a nem tudás gyönyörűségéhez tartozik.

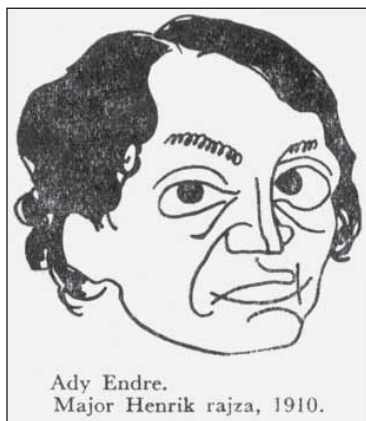
Keserédes mosoly, avagy a befogadás útjai. Meglepő, de a Tolna megyében csak jóval később megfordult alkotó többször és igen korán érintette publicisztikájában e vidéket.

Kevésbé fontos adatoknál is tanácstalanul állva kérdezhetjük: vajon honnan került ide ez a motívum? Az egyik ilyen a megye vasúti csomópontjához, Dombóvárhoz repít bennünket. Néhány hónappal Mikszáth *Új Zrínyiászá*nak megjelenése után – a regény elején a bán vitézei éppen a dombóvár-tüskepusztai földbirtokost, a méneséről Európa-hírű Dóryt akarják megsarcolni – a kortárs Ady a debreceni Szabadság 1900. szeptember 1-jei számában ezt a felbukkant motívumot erősíti *Nemzeti párt* című cikkével.

„Igen, én már ismerem az egyetemi nemzeti párt ifjait. [...] Gyűlölködők és elfogultak. Kis agráriusok, dzsentriskedők. Még mondjuk Cérna Károly is adja a búsuló dzsentrit, kinek édesapja különben tisztességes, okos szabómester Dombóváron. Ám ő feljő Pestre, szidja a zsidókat, kik elúsztták az ősi birtokot. Adja a nemzetit, mert véletlenül Cérna úr – édesapja keresztény katolikusként született. Szánalommal néztem ezeket a voltaképpen szegény embereket. [...] Mi lesz, ha e nemzetiekből alakul ki Magyarország jövő társadalma...”

További kutatás deríthetné ki, hogy a Dombóvár odavetett példaszó-e, vagy van valóságalapja. Az mindenesetre aligha a véletlen játéka, hogy 1930-ban a közeli Tolnán az ott született, „édesapja műhelyében tanult” *Czérna Rezső* az ipartestület elnöke, aki – egyébként szobafestőként – „minden hazafias, nemzeti irányú megmozdulás lelkes támogatója és tettekész [!] segítője” – ahogy a *Tolnamegyei fejek – Tolnavármegye tíz évvel Trianon után* című kötetben a 15/a belőtt íven, római számozással a XXXVIII. oldalon megtaláljuk.

Dombóvár amúgy nemcsak e szinte véletlenszerű adattal kapcsolódik Adyhoz. Itt tanított magyar–latin szakos tanárként (az éppen akkoriban indult gimnáziumban) Pável (Pavel) Ágoston 1913–1920 között. Az új magyar irodalom pártfogója, iskolai ünnepélyeken Ady-versek szavaltatója, aki 1919-ben a Dombóvári Proletár szerkesztőjeként Somlyó Zoltán költeményét is közölte. Utódja, az irodalomtudósként, nyelvészként, szépiróként egyaránt jeleskedett

Ady Endre.
Major Henrik rajza, 1910.

s szintén magyar–latin szakos Bebesi István (Gamáson született 1884-ben), aki 1920–1938 között dolgozik itt, az önképzőkör vezetőjeként a tehetséggondozásban is részt vállal. Cikkei többek között a Magyar Nyelvőrben – *A magyar nyelv hangesztétikai sajátosságairól* (1922), *Petőfi-nyomok Ady nyelvében* (1931) – járultak hozzá az esztétika műveléséhez; a Pesti Hírlapban novellái jelentek meg. *Quo vadimus? Tragikomikus társadalmi karikatúra* című négyfelvonásos, 1926-ban itt kiadott színművét a Tolna megyei sajtó is méltatta. Neki köszönhetjük, hogy valóságos Ady-kultusz alakult ki Dombóvárott: 1933 szilveszterén Ady-dalokat is előadtak, a költő halálának 15. évfordulóján az iparos otthonban rendeztek megemlékező estet. Bebesi 1937 elején Újdombóváron, egy hét múlva Bonyhádon, májusban pedig saját gimnáziumában tartott előadást Adyról.

A szekszárdi Garay Jánosról elnevezett gimnázium Mészöly Miklós által többször rajongva emlegetett tanára néhány évvel előbb ugyanezen az úton járt – beugróként egy lemondott szereplés helyett. „Dr. Hencze Béla reálgimn. tanár »A modern költészet problémái« címmel Ady Endréről és költészetéről tartott igen nagy felkészültségről tanúskodó, mindvégig érdekes előadást, amelyben fanatikus lelkesedéssel védelmezte Ady Endre költészetét és igyekezett cáfolni elmondott versekkel, hogy Ady Endre költészete nem volt sem hazafiság, sem vallásosság, sem más szempontokból olyan, amilyennek azt Ady ellenfelei feltüntették. Beismerte, hogy Adynak, mint a köznapiasság sorából kiemelkedő sok embernek voltak hibái, azonban csak a kis nemzetek szoktak abba a betegségbe esni, hogy ezen hibákat nem tudják az érdemek mellett elfelejteni. Bár Voltaire-nek és Rousseau-nak is voltak nemzetével szemben szintén bűnei, a franciák mégis büszkén vallják magukénak e két kiválóságot. Előadását azzal fejezte be, hogy Ady és költészete már nem modern, róla és költészetéről már mint a múltnak egy emlékéről lehet beszélni, mert Ady ma már ósdi, mert a mai kor nem a forradalom, hanem a béke kora.

A közönség nagy tetszéssel fogadta az értékes és érdekes előadást, bár az elmondottakkal nem értett igen sokban egyet, de azt elismerte, hogy dr. Hencze Béla igen ügyesen csoportosította érveit és sorakoztatta fel azokat a verseket, amelyek nélkülözték azt a dekadenciát, amelyet Ady az ő korában verseivel a magyar irodalomba bevitt.”

A kormánypárti Tolnamegyei Ujság, ahol ez a tudósítás 1934. január 17-én megjelent – alighanem főmunkatársa, Bodnár István révén – nem hagyta mindent megjegyzés nélkül, s bátor félremagyarázással ferdített a képen. „Mint hogy az előadó szerint Ady már a múlté, e beszámolómban nem akarunk Ady-vitát rendezni, csak idézzük mi is Ady szavait, amikor az őszirózsás forradalom pusztításait [!] látta és felkiáltott: »Ez nem az én forradalmam!« Forradalmat akart Ady és költészetével előbbre vitte egy forradalom kirobbanását... Sohasem lehet tudni, ha egy lavinát megindítunk, hogy az hol áll meg. Ha előbb, mielőtt rombolna, az nem a megindító érdeme, ha túlmegy a megindító elgondolásán, az nem mentesíti az elindítót, hogy ezt nem akarta. A vádlók és védők ezért nem találkozhatnak össze és nem kerülhetnek a megértés síkjára. Nagy nemzeteknek könnyű a megbocsátás, mert őket nem rázza meg egyesek költészetéből kiáradó evolúció, kis nemzetekre azonban végzetes lehet, ezért nehezebb náluk a feledés és a megbocsátás.”

Tormay Cécile után – akinek atyja, Tormay Károly Szekszárdon született – azóta még hányan értették és magyarázták félre az éppen ellenkezőjét jelentő gondolatot... Az sem kevésbé pikáns, hogy Garayt Ady mindössze egyetlen alkalommal említette. A Pesti Napló 1907. június 27-i számában keményen fogalmazott *Akiket halottakkal gyilkoltatnak* című cikkében: „A kiadónak több esze van, mint írónak és közönségnek együttvéve. Olyanokat eszel ki, hogy a legjövendelmzőbb rémregényeket lehetne róla megírni. Például kihúzza sírjaikból a halottakat s ezekkel gyilkoltatja le az eleveneket. S ezt ő a klasszikus irodalom kultuszának nevezi egészen röviden. Ha az én verseim helyett Garay Jánoséival szórják tele Magyarországot, ez a klasszikus irodalom kultusza. Ha én emiatt éhezek és sírok, ez is az.” (Szűk két hónappal előbb, az Uránia május 1-jei számában – a majd a Nemzeti Múzeumban Ady fölött gyászbeszédet tartó – Móricz Zsigmond *Garay és „Az obsitos”* című tanulmányában másként vélekedett a holt költő jelentőségéről: „Bizony, ezek az obsitos-álmok és -mesék többet tettek a nemzet politikai erejének megőrzésére, tettekészségének fenntartására s a nemzet ezeréves életének örökös újjáteremtésére, mint az ország legfelső vezetőinek minden munkája.” A két vélemény természetesen nem rontja le egymás igazát...)

Visszatérve egy bekezdésnyit az állításhoz: a gondolat „nem mentesíti az elindítót, hogy ezt nem akarta”, a szülővárosában, Tamásiban ma könyvtárnévként ismert költőt hívhatjuk legabszurdabb tanúként. Ha az ő szintén a Tolnamegyei Ujság 1937. július 17-i számában közölt verse egyéb részleteitől (három szakaszától) meg is kíméljük a Tisztelt Olvasót, az utolsó két versszakot legalább idéznünk kell, annál inkább, mert a címe: *„Meg akarlak tartani. (Ady után.)”*.

Megigézek, hogy ne lehess másé,
Hogy látó szemeid megvakuljanak,
Hogy befelé nézve mindörökre
Engem becézzenek, engem lássanak.

Hogy rámfonódjék [!] utólszor [!] karod,
Mint hős borostyán a fáradt fára,
Mielőtt virágos-boldogan
Átsuhanok egy más világba.

Ki-ki eldöntheti, hogy a megvakítástól a hős [!] borostyánon át a fáradt [!] fáig mennyiben tehet e gondolatokról Ady és – az eredetiben nagyszerű költemény.

Ha kedvező oldalról akarjuk szemlélni a befogadás nem éppen fénykörű pillanatát, azt is megtehetjük, hiszen ezelőtt tíz évvel, 1927 pünkösdjén ugyanebben az újságban még ilyen húrokat pengetett Jánosi György váraljai református lelkész *„Jövel Szentlélek.”* című cikkében: „Ady Endre is volt valaki. Sokan istenítették. És tény, hogy senki sem tudott olyan jó érzékkel érzék nélkül írni, fehér keztyüs [!] kézzel a híg pocsoltyában turkálni, mint ő.” Október 29-én ki is teljesítette ítéletét a következő, utolérhetetlen gondolat- és képzavarral: „Ady zűrzavart [!], ocsmány csácsogása, borgőzös és kórházillatú monoklis csürhe

népe, Hatvani és a jóillatú [!] kabaré népség, az örök elégedetlen Világ és Est – jól rendezett anyagi ügyekkel mint üszök és füstfelhő ülte meg a nemzet szé-rűskertjét. [...] Azoktól, akik először teleordították a közvéleményt azzal, hogy a nemzeti irodalom elavult, hülye és nevetséges, azután a megbódult seregnek odalókték a megfertőzött döghullát táplálékul. S odajutottunk, hogy meg kell állapítanom, hogy az irodalmak elitje, az irodalmi legfenköltébb [!] cél: a nép-költészet megszűnt.”

Aki netán azt gondolná, a lelkész úr mindezt tehetség nélkül könnyen tette, annak nincs igaza. Az 1889-ben Beregszászon született és 1966-ban Szek-szárdon elhunyt Jánosi Györgyben alighanem kettős lélek lakott: seregnyi, az iméntihez hasonló vezércikke mellett több meséskötete is megjelent, melyeket finnül és észtül is kiadtak, humoros színdarabjai sikert arattak. Élete alkonyán, Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálakor a református templomról bevetette a gyászlobogót, amiért azután hosszan szenvedte – kényszernyugdíjazásáig – az ÁVH vendégszeretetét...

Kép- és gondolatzavarral azonban szeretni is lehet. Erre példa Major Imre szekszárdi evangélikus tanító egy Ady-est nyomán költ eszmefuttatása ugyan-ennek a lapnak 1939. május 3-i számából. „Ady ifjúsága a kaput, falat döngető ifjúság héroizmusa [!] volt. A fajtájából kinőtt, a fajtáját szerető, azért élő és haló, annak sorsán tehetetlenül kesergő, ostorozó ifjúság, akik előtt, mint *rop-pant, minden akarást agyontaposó kérdőjel meredezett az égig* a magyarság jövőjének sorsa, pusztuló fájának léte, az akaratlan, az enervált, a busán neki-könyöklő, síró, nyögő, bánat-foltokkal televarrt fajta sorsa, a fajtájából kinőtt magyar ember minden kétségbeesésével és minden tehetetlen segíteni akará-sával. [...] Mennyivel más, hogy úgy mondjuk, mennyivel egészségesebb lehet ez a nemzedék, mennyivel hívőbb, bízóbb, kiegyensúlyozottabb és józanabb lehet. Benne nem gyűlhet össze a fojtódásig, a fulladásig a ki nem élt akaratnak bomlasztó mérge, gőze, ők már ki tudják élni magukat *ebben a levegősebb Magyarországon* [!], ebben a megújuló, nagyobbra vágyó Magyarországon. Istenem, hová is lettek a fullasztó tegnapok, hová lett a mozdulatlan múlt, hová lett a dekadensnek elnevezett kor, hová lett az akkori lázadó fiatalság? Váltás történt! Nemzedékcseré!”

Vajon öt évvel később is így látta volna?

„Jöjjetek barátai, ha voltaki!” Arany János *Tetemrehívásából* illeszti saját gondolatai sorába ezt a felszólítást Ady Endre egyik legkülönösebb írásában, az *Egy ravatalnál* címűben az 1902. március 21-i Nagyváradi Naplóban. Ekkor még – évekkel az *Új versek* előtt – keveset tudhat róla ország-világ, de indula-ta, képei már a felsejülő jövőt vetítik előre. Az akkor meghalt, a megyéje nevét családi neve (Hagymássy) helyett használó író, Györköny szülöttét, Arany Já-nos egykori tanítványát búcsúztatja, akiről Móricz Zsigmond majd a Kelet Népe 1941. januári számában jelenteti meg *Zászlóhajtás az elsikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme, Tolnai Lajos előtt* című írását. Ez a címbe sűrített vélemény teljesen megegyezik Adyéval.

„Nem volt semmi bűne, csak különb volt, mint a többi. Éles volt a szeme, tehát keserű volt nagyságos szíve s rombolóan lázas az agyveleje. Mellékesen pedig legelső író embere volt ez országnak és még ezt meg is bocsátották ne-

ki... De hogy látni és beszélni mert, ezt nem bocsátották meg soha. Kis fűzfa-poétákból koszorús lantosok lettek, a szociológia dedósaiból akadémiai tagok, vele kezdő apró zszurnalisztákból miniszterek. Ő a legnagyobb költő, legradikálisabb reformátor s legbecsületesebb, mert legőszintébb újságíró – kiadta páráját agyonhajszolt vadként.

Ma már ilyen csak nálunk történhetik meg. Max Hardent bekóterezhetik, de rajong érte a világ minden intelligens embere. Makszim Gorkijt még a muszka kancsuka is respektálja. Csak nálunk veszett el teljesen az, aki őszinte s aki transzigálni [= itt: (nagyvonalúan) túllépni] nem tud... Kemény, cinikus emberek vagyunk, de elbőgjük mindjárt magunkat..."

Fanyar összehasonlítás mindehhez, hogy a modern irodalmat is sokszor és szívesen közlő Tolnavármegye gyászjelentésében azt írta 1902. március 23-án a „kiváló íróról”: „úgyszólván csak halálának szomorú alkalmából tudtuk meg, hogy tolnamegyei [!] származású”.

Ady még kétszer említi élete során Tolnai nevét. Először kulcsfontosságú *A magyar Pimodánjában* a Nyugat 1908-as indulásakor. „Öszvérekkel járnak a kalmárok, lelkileg még ma is, s öszvérekkel könnyebb az Olümposzra fölkapaszkodni, mint erdélyi, köpcös, mokány lovakkal. Ezek olcsó panaszoknak látszanak, néhai Tolnai Lajoshoz se illett karakánságoknak, de az őszinteség nem tehet arról, hogy ő útszéli.” Másodsor tíz év múlva, halála előtt nem sokkal így vall szellemi élményeiről: „Különös, hogy ama »mélyebb hatást« reám az olvasmányoknak micsoda vegyes társasága tette hétéves koromtól máig. Hétéves koromban kaptam nem éppen jól választott ajándékképp Kisfaludy Sándor összes verseit; nekem ez a megnyílt mennyország volt. (Most jut eszembe, hogy Csokonai Vitéz Mihályt majdnem legsűrűbben forgatom ma is könyveim közül, s ő is nagyon fiatal koromban mámorosított meg.) Sue-regények s hasonlók után Goethe forgatott fel, és a Torquato Tassot diákkoromban majdnem egészen lefordítottam. Ha jól emlékszem, Byron, Baudelaire, Vajda János és Tolnai Lajos voltak nagy, mély szenzációim.”

Ebből nemcsak az igazi, mély Tolnai-hatásra érdemes fölfigyelnünk, hanem a Tassóra vonatkozó adata is. Aki ugyanis *A megszabadított Jeruzsálemet* majdnem egészében lefordítja, nem akárhogy tudhat olaszul. Ez pedig azt jelenti, hogy valóban nem köznapi hozzáértéssel és lelkesedéssel értékelheti Babits Mihály *Isteni színjáték*-fordítását. Herczeg Ferenchez szóló *Ne tessék bántani* című cikkében ezért írja 1913. február-márciusban: „Pár héttel ezelőtt a Rákosi Jenő Sebestyénjét akartam orron verni, mikor nem kóser kezével a *Babits Mihály gyönyörű és nemes Dante-fordításához* olyan, de olyan világosan célzatos ostobasággal nyúlt.” (Azon már ismét csak a helytörténesz mosolyoghat, hogy a tisztelt harcos- és szellemtárs neve éppen Herczeg Ferenc révén kerül elő, hiszen ő egykor Szekszárdra járt haza, mert özvegy édesanyja az itteni gyógyszerész Bátor Elekhez ment férjhez, s még írása is szól a megyszékhely egyik papjáról, Mikó Györgyről...)

A püspökfalattól az akadémikus illemig. „A püspök úr is a Fő-utcán lakott, finom, emeletes barokk-palotában; de őt már ritkábban látta a nép, zárkózottan élt, társaságba nem járt soha, s csak a külváros utcáin tűnt fel alkonyatkor törékeny, finom alakja, valamelyik kedves kanonokja, vagy udvari papja kísé-

retében. Ez a püspök nagy úr volt; főhercegeket nevelt, s az udvar nem feledkezett meg róla később sem, mikor elvonult e kisvárosba, Róma és Bécs meghallgatták véleményét és respektálták tanácsait. Nagy úr volt és lelkes, szigorú, aszkéta pap; hosszú élete végéig elrejtőzött a tömeg elől, nagy ünnepeken látták csak hívei, s akkor rendkívüli egyházi pompával jelent meg. Máskülönből láthatatlanul élt, katonai vaságban aludt, mint a császár, vagy mint a szegény, szigorú rendtartásra nevelt szerzetesek. Különös szabású, főpásztori fövegben indult délutáni sétáira, valamilyen nagyon fényes, bársonyszerű, kemény filcből készített alacsony keménykalapban, melynek karimájáról hátul kis, aranybojt lógott le a püspök tarkójára; télen-nyáron kesztyűt viselt, s ha gyermekekkel találkozott, megállt és kesztyűs kezével megsimogatta arcukat. A szegények negyedeiben sétált, elhagyott utcákon, s egyszer sokáig követtem, vonzott a törekeny, előkelő jelenség, különösen kalapja és az aranybojt csábítottak követésére, mert senki más nem viselt ilyen föveget a városban. Az egyik utcasarkon észrevett, megállt, magához intett, megkérdezte nevemet, kézen fogott és hazakísért, mint egy elkalandozott bárányt. Ez a kitüntetés elmondhatatlan büszkeséggel töltött el, sokáig, lázasan meséltem mindenkinek...” – így ír az *Egy polgár vallomásaiban* Márai Sándor az általa meg nem nevezett, ozorai születésű Bubics Zsigmond kassai püspökről.

Körülbelül ilyennek láthatta, noha nem gyermeki szemmel más is, ezért érdemes idéznünk – mintegy kontrasztként Ady róla szóló írásaihoz, no meg azért is, mert a Wikipédia erről is, meg az alábbi gondolatokról is mélyen hallgat az egyébként tényleg kiváló műtörténész-főpap kapcsán.

Előbb az derült ki róla, hogy pásztorleveleit nem ő, hanem titkára írta. Ehhez a költő-újságíró csak annyit fűzött hozzá a Budapesti Napló 1906. március 28-i hasábjain: „A Jézusi testamentum óta sok ál-pásztorlevelet kapott a világ. Persze nem mindegyikről derült ki az, ami a Bubics pásztorleveléről. És mégis: alighanem a pszeudó-pásztorlevelek vitték mindig előbbre az emberiséget.”

Csakhogy az eset viharos gyorsasággal tovább dagadt, így jelent meg két nap múlva az előbbi újságban a *Bubics Zsigmond esete* című cikk. „...megdöbbentő eset. Sokkal több kincset tüntetett el a Bubics Zsigmond kincseinél. Fölbecsülhetetlen és fölleltározhatatlan kincset. És nemcsak az Egyházat érte veszteség. Erős kövek porladtak ki az egész társadalom fundamentumából. Hiszen nem egyetlen eset a Bubics-eset. Nyilván csak egy tünete intézményeiben is elvéhnedt társadalmunk rothadásának.

A Dóm mellett híres főpásztor székel. Híre és becsülete rangjával egyenlő. Bölcsességét minden újságírók zengik. Újságírók, akik közé a mainzi érsek szerint Pál apostol is tartoznék, ha ma élne. És akik ma is száanalommal burkolgatják Bubics Zsigmond dolgait. Udvari papok bókolnak a főpapnak. Bubics Zsigmond pedig él szeszélyeinek és passzióinak. Fejedelmi szeszélyek és passziók ezek, de pénze van hozzá. Az aggság pedig egyre fogyasztja elméjét. A világ erről mit sem tud. [...] Gyűjtő örületét táplálják Bubics Zsigmondnak. Befogják szemeit és lopnak. Kéjutasításokra viszik az aggastyánt. Megcsorbulnak az Eszterházy-kincsek. Veszedelemben a Dóm szakrumai. Terhelt a püspöki vagyton. Régiség-gyártók egyenesen Kassa számára dolgoznak. Elsikkadnak a churi misepénzek. A püspöki váltókkal ügynökök nyargalnak. Bubics Zsigmond pedig Kalocsára készül. Fosztogatói komolyan dolgoznak az érsekségért. Kalo-

csa: szűz bonum. Új préda-terület... [...] ...a Bubits-esetben egy nyolcvanéves csecsemőért történt mindez. Egy aggastyánért, aki már régen nem tudta magát sem kormányozni, s akire még több ezernyi hívő kormányzása várt volna. És e szennyeket befödi a szennyek szennye. Hajnóczi a börtönben cinikusan célzott reá. Szalónokban és kávéházakban suttoják. Újra és erre is csak azt mondjuk: rettenetes az is, hogy suttozni merik. Pornográfiairól mesélnek. Obszcén képekről. Hogy Szodoma virágai nyíltak a püspöki kertben. A Dóm, a szent Dóm mellett.”

Újabb két nap múlva már a keserű gúny hangján szól annak kapcsán, hogy Ozora (nem 80, hanem 86 éves) fia nemcsak főpap, hanem az Akadémia levelező, majd tiszteletbeli tagja is volt. „Kérdezzük szigorúan: miért nem akadémikus Toldy László, s miért nem püspök Hajnóczi József? Toldy László + Hajnóczi József = Bubits Zsigmond. Ők cselekedtek és ragyogtak Kassa püspöke helyett. Baj lesz abból, ha ez a könnyelmű világ így belelát a földi boldogulás kohójába. Mikor néha-néha így kiderül némely földi gyalázatosság, legalább is okosan kell viselkedni a földi élet rendje védőinek. Mutassák meg a konzervátorok, hogy van még a földön igazság. Bubits Zsigmond bitorolta a földi bonumokat. Hát például legyen Toldy László az Akadémia tagja. Hajnóczi Józsefet, a pásztorlevelek íróját tessék X. Piusnak püspökké tenni. Aztán a többieket is, kik Bubitsot mulattatták vagy helyettesítették, tessék kárpótolni. Az ügyben szereplő nőket – ismét: például – tessék boldogokká avatni.”

Ez a csattanóként ható zsurnaliszta fordulat – ne tagadjuk – emberöltőkké az írás megszületése után is mosolyt fakaszt. Nincs ez másként egy másik Tolna megyei akadémikussal sem. Sárszentlőrinc szülötte, Lehr Albert, akinek atyja Petőfi Sándort még Petrovics korában tanította, ő maga pedig Ignost, mikor még Veigelsberg Hugóként koptatta a gimnázium padjait. A tanár úr máig a legteljesebb *Toldi*-magyarázó, Goethe Ady által is ismert fordítója, de Ignosts érettségije után egy évvel, 1888-ban *Disz-nóták. Rőfögi egy Epicuri de grege porcus* címmel óriási botrányt kiváltott kötetet is megjelentetett, amikor még a távolban sem sejtett Löwy Árpád (aki persze szintén akadémikus volt Réthy Lászlóként)...

Ady szintén a Budapesti Naplóban, az 1905. január 24-i számban így tűzte tollhegyre az akadémikus tevékenységét: „Az Akadémia nyelv és széptudományi osztálya ma Heinrich Gusztáv elnöklete alatt felolvasó-ülést tartott: Elsőnek Lehr Albert [A] »tányi-tényi« képző és a *Nyelvőr* címen polemizált Simonyi Zsigmonddal, a *Nyelvőr* szerkesztőjével. Lehr ugyanis a Budapesti Szemlében a »tányi-tényi« képződésű szavakat eredeti Tolna megyei képződménynek mondta. Erre Simonyi Zsigmond a *Nyelvőr*ben azt írta, hogy Lehr fabrikálta maga e szavakat. Bizonyítékául néhány Tolna megyei úriembert szólaltatott meg, kik mindannyian tagadták, hogy Tolnában tányi és tényi képződésű szavak használtak. Lehr mai előadásában *hülye, bocher s tudatlan* kifejezésekkel illette Simonyi tanuit, őt magát pedig impertinensnek mondta, s védve a maga álláspontját, új példákkal igazolta, hogy mintegy 50 tányi és tényi képződésű szó forog a nép nyelvén... Ez történt. Ez a legújabb magyar tudományos szenzáció. Váltig csodálkozhatunk Lehr Alberten, ki olyan érdemes embert, mint Simonyi, ilyen tudományos módszerrel akar elintézni s váltig pirulhatunk, hogyha még a Lehr Albertek is itt tartanak, mit várjunk sokaktól, úgynevezett

magyar tudósoktól. Jár-tányi földet kellene bejárnunk, míg olyan földre lelünk, hol olyanok a tudományos szenzációk, mint minálunk.”

Hét év múlva aztán kiderült, mire tartotta a heves vitázót, mert hapax legomenont is alkotott nevével: „Azt hittük, sikerült kiharcolnunk végre, hogy ősi durva szokásaink szerint többé nem fognak kijátszani az irodalomban élő valakik helyett halott irodalomtörténeti nagyságokat vagy halvaszületett élőket. Vagy azért fáj a szívük, hogy más több, mint ők, vagy azért, mert ma még csak *lehralberti* »mintaképpen« lehet a senkiből is valaki.”

Törmelék, s benne egy barát. Minden kutatás végén, akár csak egy építkezéskor, marad egy kupac törmelék, amelyben leginkább különösebb tartalom nélküli adatok hevernek egymás mellett. Ha azonban mindezek zsenivel kapcsolatosak, megérdemlik, hogy legalább megemlítsük őket.

Ady talán a legtöbbször emlegeti Tolna megye fiai közül Kéty szülöttét, Hegedüs Gyulát. Az ország egyik vezető színészét játékaért kivétel nélkül mindig dicséri, csupán a Géczy Istvánnal közösen írt darabját korholja. Ez azonban csupán egy művészi pályához lehet apró adalék. Ugyanígy leljük meg a cikkekben Rátkay László dunaföldvári függetlenségi '48-as képviselőt, országos pályázaton 100 aranyat nyert, győztes népszínmű, a *Felhő Klári* szerzőjét, aki jót mosolyoghatott az 1905. július 2-i Ady-ötleten: „Nincs ám messze az idő, mikor Bartha Miklós szabja meg, ki írhat újságba. Talán Rátkay László lesz a dalrendőrfőnök, s Gracza György igazítja a történetírást. A győzedelmes politika az úr. A múlt hetekben Zichy Géza gróf úr zenedarabjáról a koalíció megállapította, hogy remekmű. Kossuth Ferenc ezt levélben adta ki. Ezután már így lesz.” Hasonló gondolatröptetésben tűnik föl a honatya 1906. február 8-án: „Pontius Pilátus, a római pápa, a dalai láma, a koalíció és senki a világon nekem s így bárkinek meg nem tilthatják, hogy Homéroszról, Shakespeare-ről, Ibsenről, Arany Jánosról vagy akár Rátkay Lászlóról és Pósa Lajosról úgy ítélkezzünk, ahogy éppen nekünk tetszik. Erről kultúremberek között már nincs vita.” Aztán már csak vezércikkei révén botlik Rátkay nevébe 1908-ban az újságíró-költő.

Egy másik Tolna megyei, Perczel Dezső házelnökként tett szert aligha óhajtott hírnévre. Mindkét előbukkanása ezzel függ össze. Először az 1907. november 21-i Budapesti Naplóban így: „a házszabályok tiszteletét még a horvátokkal szemben is elvárhatnók azoktól, akik Perczel Dezső zsebkendőjéből egy óriási asztalterítőt csináltak, s Magyarországból egy lakomaasztalt”. Másodszer meg ugyanott 1908. január 24-én ekképpen: „Jaj, ha ők valamit teljesíteni akarnak. Ha ők azt mondják: »ezt nem csináljuk«, holt-bizonyos, hogy megcsinálják. De rosszul és tisztátalanul, mert Perczel Dezső használt zsebkendője a tisztaság szimbóluma a mai renddel szemben.”

A történet egyszerű. Szekszárd szülötte, Bonyhád képviselője, Perczel Dezső, a Tisztelt Ház elnöke, hogy az ellenzék végeláthatatlan szóáradatát, akkori szóval élve *obstrukcióját* letörje, szövetkezett Tisza Istvánnal. A parlamenti zűrzavar tetőfokán a házelnök zsebkendővel adott jelt a kormánypártiaknak, akik aztán így – a házszabály ellenére – megszavazták az obstrukció elleni törvényt 1904. november 18-án. (Homicskó Atanáz ezért ábrázolja karikatúráján zsebkendőárus zsidóként, no meg azért is, ami a további fejlemény lett.)

Mert a história itt korántsem ér véget. Öt nap múlva Perczel Dezső Tolna megye közgyűlésén hatalmas beszédben részletezte tettének okát, időben 1848-ig visszamenvén kereste indokait. „A képviselőházban történtek leghívebben úgy jellemezhetők: félredobott egy szálka, hogy a nemzet nagyratörő útjából egy gerenda eltávolíttassék. Eszébe jut egy Talmud-történet. A Talmud ugyanis tiltja, hogy igazhitű zsidó idegen nő testét érintse. Történt, hogy egy zsidó egy folyó közelében

járt, midőn egy nő vízbe esett. Segélykiáltásaira a férfi mentésére sietett, és már csak egy arasznyira volt a fuldokló kezétől, midőn eszébe jutott a Talmud parancsa, és a nőt veszni hagyta. De lelkiismeret-furdalásai támadtak, és tanácsért ment a szent rabbihoz, aki azt mondá neki: te hithű ember vagy, de nagy gonosztevő, mert neked elsősorban az életet kellett volna megmentened, és nem a formák megtartására ügyelned. Ő is a parlamentarizmus igazi elvének megmentését tartotta szem előtt.” Véleményét sokan nem osztották. December 13-án, amikor az Országgyűlés újra megnyílt, az ellenzék ízzé-porrá zúzta az üléstermet. Három hét múlva a nem túl gyors király feloszlatta a parlamentet, a kormánypárt széthullott, az ellenzék pedig soha nem látott nagy összefogást valósított meg.

Perczel földije Leopold Lajos, aki 1912-ben megjelent *A presztízs* című könyvével világhírű lett, mert művét Londonban, New Yorkban, Párizsban és Berlinben is kiadták fordításban. Arról is nevezetes, hogy Babits Mihály első műveit még ő közölte 1898-ban, sőt alighanem az ő révén jelent meg először Ady-vers, *A kék tenger partján* a Tolnai megyei sajtóban, a Tolnavármegye tárcarovatában 1906. július 22-én. Három év múlva, 1909. október 9–12-e között ilyen előzmények után tette Ady első és utolsó látogatását Tolnában, amikor Leopold Lajos és nagybátyja, az iménti lap bankigazgató-főszerkesztője vendége volt.

Akkor beszélgethettek egy későbbi tanulmány témájáról is, ami előbb egy odavetett megjegyzés 1911. július 23-án: „elment odébb, mint Szekszárdtól a Duna”, 1915. október 3-án pedig így jut *A Világ* hasábjaira a *Távol a csatatértől* című írás önálló részeként: „»A senki Dunája«». A németek szokott alaposágukkal és elkészttségükkel figyelmeztetnek bennünket, hogy milyen nagy kincsünk nekünk, magyaroknak, a Duna. Régen tudjuk, és mégse kincsünk, de furcsa, hogy évekkel ezelőtt az én nagyszerű Leopold Lajosom, a gazdaember, költő és gondolkozó elsírta egy kis tanulmányban a Duna nagy árvaságát. A németek valóban nagyszerű emberek, átvesznek, kidolgoznak, sőt meg is csinálnak, de tudja Isten, megint csak azt látom, hogy géniuszra – elég szégyen – mi megiscsak arra az utálatos franciára hasonlítunk.”

Ha csak az első rövidke gondolatra figyeltek volna a XX. századi lelkes építők, nem kellett volna újraalapozni a szekszárdi húsipari vállalat épületét...

Jelképpé nőtt alakok. Saját valóságából emelkedik többször átformált jelképpé az 1837-ben kiszenvedett híres betyár, akiről Illyés is szól a *Hajszálgyökerekben*: „Sobri ott a közelünkben – Lápafőn – végzett magával egy hősi – hányszor hallott – csata után.” Adynál először 1905-ben odavetett megjegyzésben találjuk meg: „Hja, hja, ha ezt a kis dilemmát fokossal lehetne elintézeni!... Sobri Jósák módjára.” Két év múlva – egy vitacikkben – az alak művés képsor része lesz: „Hallgatnék búsan, ha ez a cégéres Tóth Béla Ady Endre kicsi személyében nem egy egész szent jövődőt akarna bántani. De ez a szándéka, s bár pandúr-hajlamaim nincsenek, látom Sobri Jósákék föltámadását a papíros-mezőn és válaszolok.” Újabb öt évre rá, 1912-ben már a teremtő fantáziába emelkedik: „A magyar nagyurak kivándoroltatják a magyar népet, hogy fejlődjék egy igazi eposzhoz végre a fantáziája. Szerencsés nemzet vagyunk mégis mi, magyarok, kik egyszerre élhetjük Homérosz és Marx korát. A magyar parasztok Trója-New York ellen hurcolódnak hadba, s a magyar odüsszeák [!] most nőnek ki a szűk Sobri-sarukból. Meglássa [!] a világ, hogy megszületik a hiányzó magyar népeposz, hacsak közben ki nem pusztul a hozzávaló nép.” Ezzel egy évben és gondolatban-indulatban összehangzóan bukkan fel a betyár – immár jelzőként – a *Margita élni akar* kötet monumentális költeményében, a *Forró szomjakban emlékb.* Ez, noha a legtávolabb esik az eredeti alaktól, a legizgalmasabb képzuhatagban támasztja fel a rég porladó szegénylegényt. (Zárójelek az eredetiben.)

(Vérünket bizony holnap már talán,
S tán nem kár érte, száz cerberus issza,
De hadd viselje gondunk csak tovább
Elhívott táltos, bölcs, nagy Tisza Pista
S sugárzó népe, az agytalan úr,
A Sobri-ügyvéd s betűtlen koldushad,
Névbe, címerbe kapaszkodó óság
S persze a pénzes, szent harács-zsidóság.)

Sobri halálakor 14 éves a közeli Fürged-pusztá szülötte, aki Vas Gerebenként olykor Jókai népszerűségéhez ért fel. Ady az eredeti nevét is tudja, s persze olvasta is – ahogy humoros mondatából kiderül a nagyváradi Szabadság 1900. május 20-i számából. „A magyarsággal szimpatizáló angolokat úgysem igen kultiváljuk néhai, hamar elfelejtett Radákovics-Vas Gereben óta.” A Radákovits Józsefként született író műveit ma már csak igen elvetemült helytörténészek olvassák olyan szemmel, hogy ezt a képet megvilágíthassák. Az író elbeszélései között találjuk az *Emlékezések Ozora- és Tamásira* címűt. E mű második részének kezdetén rejlik a megfejtés. „– Jön az ánglius! – mondja minden tolnai ember egymásnak, midőn híre futamodott 1812. esztendőben, hogy a tamási erdőben nagy vadászat lesz. És herceg Eszterházy Miklós, hajdani gárdakapitány, összegyűjtven néhány angolt, kik már azon időben is arról voltak híresek, hogy amit más nagynak hitt, azt ők kicsinynek találták. Mondom, elhozott néhány angolt, fiának, Pálnak, az akkor már londoni követnek jó ismerőseit, megmutatandó, hogy Magyarországon is van szarvas, mégpedig annyit aligha látott valaha angol ember, kinek atyafiságából egy nagy képpel

mutatott Pál hercegnek egy háromezer darabból álló *juhnyáját*, mint csudát; mire az ifjú herceg nyugodtan mondá, hogy *ő juhászaiból* is kiállítana akkora számot.” Ebből már azt is tudni lehet, miért szerették sokan Vas Gerebent...

Másodszor a Nyugat 1913. október 16-i számában, a *Goga Octavian vád-jai* című vitacikkben leljük meg a Tolna megyei író – akit csak az avított ítések hihetnek a magyar nemzeti jelleg és lángész megjelenési formájának. Ezért a felsorolás: „...ő nekitámadt valaminek, amit talán rövidség okából magyar Géniusznak címezhessek. Meghalt Vas Gereben, nem iázik Petőfi juhászának kedves számara, nem csodázik Berend Iván de genere Jókai: a zsidó Jónás bosszút állott, elnyelte a cethalat. Szóval magyar lélek nincs már, magyar irodalom, minden kigondolásunk karaktertelen és szerföltt ügyes zsidósság, s csuhaj, de könnyen elbánhat ilyen ellenféllel a cincinnatusokba oltott román lelki előkelőség.”

Bármilyen furcsának is látszik első pillanatban, de a jelképpé nőtt alakok sorába illik Bali Mihály, akit Ady – míg Babitsot csupán hatszor – 12 alkalommal idéz meg gondolatai hordójául, ezek egyikében nem nevén, hanem a francia hóhér „Monsieur Paris” mintájára „Monsieur Fadd”-nak nevezi.

Ki volt ez a férfiú? Utólag visszatekintve különös életút lehetett az övé: 1878-ban a faddi születésű parasztfiú katonai-csendőri loápoló Bosznia-Hercegovina okkupációja idején. Talán az is maradt volna egész szolgálata alatt, ha a főparancsnok Philippovich tábornok emberei nem fognak el néhány veszedelmes kémet, s őket nem ítéli halálra a katonai bíróság. Az ítélet megvolt, de nem akadt senki, aki azt végrehajtotta volna, úgyhogy már napiparancsban kerestek vállalkozót. (Csupán közbevetésül: az 1819 és 1889 között élt Josip Philippovich von Philippsberg ekkor már báró, de amúgy ugyanaz, aki 1848. október 7-én az Ozoránál lefegyverzett Róth tábornok seregében dandárnokként díszelgett, s a magyarok foglyává lett.)

Bali Mihály úgy gondolta, ez is csak munka, amit ráadásul személyenként egy tanító negyedévi bérével fizetnek meg, miért ne lehetne elvégezni?! Így indult el azon az úton, amelyen a magyar igazságszolgáltatás szekere is döcögött, s így lett 1894-ben – az állás országos pályázatát megnyerve – magyar királyi állami ítélet-végrehajtó, köznapibb nevén hóhér. A Tolnavármegye című lap az év október 14-én írta: „A tegnapi hivatalos lap közli, hogy Kozma Sándor főügyész a nemrég meghalt Kozarek helyébe Bali Mihály faddi lakost nevezte ki hóhérrül. Ilyen állás csak egy van az országban, s az erre való ember is Tolna megyéből kerül ki! Bali továbbra is faddi lakos marad, csak rövid időre fogja Faddot néha-néha odahagyni, amikor tudniillik hivatalos funkciója akad. Részbe pedig az állás évi fizetése, 400 forint és 60 forint lakbérilletmény, azonkívül pedig minden egyes akasztásnál a megállapított díjak. Ez állásra sokan s köztük intelligens emberek is pályáztak, de hogy miért kapta éppen Bali Mihály, annak egyszerű oka az, hogy a többi pályázók csak jóakarukat s elméleti ismereteiket ajánlhatták fel, míg Bali uram már szép praxissal is dicsekedhetett...”

Az egykori sajtó sem volt más, mint a mai: kereste az eladható szenzációt, amelyekkel az olvasóközönség idegeit borzongathatta. Bali Mihály nem szégyellte mesterségét, s kezdetben maga is hozzájárult sajátos népszerűségéhez. „Éppen ellenkezője elődjének, a nagyhírű Kozareknek – írja róla a Tolnavármegye 1894. december 30-án. – Egy cseppet sem magába vonuló, mogorva

hóhér, hanem élni, mulatni szerető hóhér, ki örömet beszél boszniai pecérkedéséről és szívesen, sőt bizonyos büszkeséggel mutogatja magát.” Volt benne érzék a fekete humor iránt, mert két hónappal előbb ugyane laphoz a következő levelet intézte: „Tekintetes szerkesztőség! Nem tudom eléggé kifejezni forró hálámat és mély köszönetemet a tek. Szerkesztőségnek azon igazán lekötelező jóindulatáért, mellyel kineveztetésem alkalmával személyemmel foglalkozni kegyes volt. A tek. Szerkesztőségnek viszontszolgálatra kész híve: Bali Mihály m. kir. hóhér.” (Nem akármilyen stílusbravúr Bali részéről, hogy a kor szokásos levélbeli fordulatainak humoros-borzongató új értelmet ad!)

Ady Endrének csupán két gondolatát idézzük, hiszen ez is teljessé teszi a képet. „Valamelyik lap rettenetes cikket ír Bali Mihály ellen. Mottója, hogy minden hóhért föl kellene működése után akasztani. Szegény faddi jámbor Bali Mihály. Azon bizonyára ő maga sem csodálkozik, hogy nem tud sok-sok szimpátiát kelteni. [...] [H]óhér mindig lesz, míg igazságtalan társadalom lesz. Mert rablógyilkosság is – a mi hitünk szerint – csak addig lesz. [...] Békességesen kellene ítélkeznünk. A társadalomnak s reprezentálójának, az államnak, joga van a Friedrichekkal elbánni, de nincs joga a Friedricheket bitóra húzni s nincs igaza, mikor a Bali Mihályokat is bitóra kívánja. A nyakunkat tesszük rá: nyolcszáz forint fizetéssel örömet lenne Bali Mihály – gyümölcsészeti felügyelő, vagy valami efféle” – olvassuk a Nagyváradai Napló 1902. december 7-i számában.

A Budapesti Napló 1906. augusztus 26-i *Guillotin doktor kése* című cikke még keményebb, s persze ez sem az állami ítélet-végrehajtó kárára: „Magyarországon is Bali Mihály az, kinek a lelkét talán a legkevesebb gyilkosság terheli. Lévéen a hóhér száműzöttje a tisztas társadalomnak, reá aránylag kevés vér-átok hull. Egy-két elkarhozott, szegény ördög. Ezek pláne jól járnak. Ennyi a hóhér véres aratása. Egy sztrájkos aratáskor, egy Csekonits-birtokon például, két perc alatt több embert ölnek meg, mint amennyit Európa bírái két év alatt halálra ítélnék. Egy gondatlan gyárban több ember hull el, mint Macedóniában. Nagyurak automobilja se haszontalanul rontja a levegőt. A fölséges államról ne is szóljunk. Ő mindenütt hors concours [versenyen kívül] áll. Elsenyvedett egészség, éhhalál, születésében meggátolt csecsemő, öngyilkosság állami vagy társadalmi babona miatt. Ezer guillotine-ja van az államnak, mely nagyon sokszor egy uralkodó társadalmi osztály szigorú egzekutora. Mennyi halál terhelne a lelkét. Jó, hogy nincs lelke neki.”

Epilógus – Illyés Gyula és az aktuális Ady. A Tolna megyei alkotó nemcsak megtartotta az 1919-es temetéskor filmre vett lelkesedését, hanem rajongássá növesztette esszéiben, s szinte napi töprengéseinek társául fogadta. Ezért van az, hogy akár az akasztástól is kapcsolódhatnánk Illyés Gyula gondolatainak sorában, hiszen naplójában ő maga tette ezt 1946. május 2-án. „Képzeljük, hogy Ady Wassermann-kúrák helyett gyónni járt volna. A polgárolvasó szemében a legszebb költőhalál Villoné volt, az akasztófa.” Ennél különösebb képzet-társításra találunk a következő év elején. „Én írtam egy könyvet Petőfiről. Ennek fogadtatása is elsősorban azt mérte, hogy Petőfi igazi igéin milyen tömegek nevelődtek a parasztok közt, a falusi betűértők közt is. Ha Ady mondandóit pártprogramba [!] lehetett volna fogni, a legjobbak tízezrei hordják ezt a pártkönyvet a legeldugottabb falvakban is.” Persze ez a párt még nem az állampárt,

hanem a Nemzeti Parasztpárt, melynek alapítói és vezetői között ott találjuk Felső-Rácegrespuszta szülöttét is...

Hamarosan fanyar és keserű bejegyzések váltogatják egymást, s ezek között Bodnár István 1934-ből már előbb idézett véleményének utóéletére bukkanva meggyőződhetünk róla: nem egyedi, hanem szinte általános az később is, ahogy Illyés Gyula – éppen Ady és Budapest kapcsán – kesereg 1959-ben: „Korunk leggyakoribb s legcsüggesztőbb érvelési módjai: 1. valami azért nem értékes, mert később ártalmas mozgalom is fölhasználta. A német tájköltészet s az egész Heimatkunst már eredendően csakis rossz lehetett, mert hisz Hitlerék is hivatkoztak rá. Mint különben Georgéra és Nietzsche is. De ezen az alapon minden klasszikust el kell vetni. A nyilasok éppúgy Kölcsey szövegét énekelték, akár Rákosiék. 2. Valami azért nem igaz, mert hazugok is állítják. Budapestet évtizedekig nem lehetett – s ma sem lehet – bírálni pusztán azért, mert Horthy »bűnös városnak« nevezte. Hogy Ady is még többnek nevezte? E téren az Ady-rajongók is Horthyhoz igazodnak.” S itt felsorolja az 1907-es *Kié legyen Budapest?* megállapításait. Végül így záródik a naplólap: „Aztán még ezt írja Ady: (milyen kitűnő publicista!): »Itt már csak ezután is mindörökké így lesz: kacérkodnak a kultúrával a semmiháziak, s meghalnak a kultúra hasztalan vágjától a kultúrára alkalmasak.«”

Azt, hogy Illyés gondolataiban minduntalan ott bolyongott Ady, éppen Szekszárd kapcsán igazolhatjuk a legszemléletesebben. Illyés *Magyarok* című naplójegyzeteiben 1938. augusztus 12-én emlékszik francia emigrációja egy pillanatára: „Jó néhány évvel ezelőtt elmentem egy nagy francia városban szorongó kis magyar csoport irodalmi ünnepélyére. Az ünnepség főleg szavalatokból állott, nagyrészt Adyt szavaltak. [...] Felállt a pódiumra egy sovány hölgy, első szavait nem értettük, de mikor azt mondta: írta Ady Endre, az emberek egyszerűen nem tudták visszatartani a könnyüket. A hölgy »A perc-emberkék után« című verset szavalta; szakaszonként megakasztotta a taps. Volt egy rész, amely után a terem formálisan fölbomlott, szinte féloldalra dűlt, mint egy súlylyedő hajó, az emberek fölugráltak. A vers még itt sem fejeződött be, az egyik szakasz utolsó szava keltett olyan hatást, hogy üvöltөнünk kellett, mert akkor már én is üvöltöttem.”

De nemcsak akkor... Ady halálának negyvenedik évfordulója után Illyést az országos szavalókörorútra készülő színésznő, Simor Erzsi keresi meg levélben, s megírja: (felsőbb helyről?) nem tanácsolják neki, hogy a költő *Szekszárd felé* című (1955-ben született) versét elmondja. Idézzük fel a mű befejező részének néhány szakaszát.

Jár szemem a terhes
kicsi nőn
s azt gondolom, itt megy
a jövőm.

Visz tovább egy népet;
eltakart
csempészáruképp hoz
egy magyart.

Egy ilyen kis nőben
 rég Babits
 épp talán anyámat
 látta így.

Gondolta, hogy abban
 él, aki,
 őt fogja fejében
 hordani?

Jár szemem a kedves
 kis anyán
 s azt gondolom: itt megy
 a hazám.

Viszi, mit se tudva,
 szakadék,
 örvény fölött Árpád
 örökét.

Illyés úgy kifordulhatott önmagából, hogy a színésznőnek írt első válasze-
 velét felesége, Flóra asszony eltépette vele. Az újrafogalmazott levél keserűsé-
 ge felidézi Adyt. „Még egyben kérem, hogy ne értsen félre. Azt szeretném, ha
 semmit se mondana tőlem. Helyeslem, hogy »gyakorlati okok« visszatartják
 a *Szekszárd felé* elmondásától. De olyan Magyarországból, olyan magyarok
 közül, ahol a magyarokról még annyit is tilos elmondani, amennyit az a vers
 mond, az ember – Ady tanácsa szerint – még a holttestét is lopassa el.”

Mi is zajlott ekkor? A *perc-emberkéek után* címben jelzett motívummal:
 „Most *perc-emberkéek dáridója tart*, / De építésre készen a kövünk, / Nagyot
 végezni mégis mi jövünk. / Nagyot és szépet, emberit s magyart.” Illyés ezt
 fordítja franciára ama 1938-as irodalmi eseményen. De levelében nem erre
 asszociál, hanem a közvetlenül utána álló szakaszra:

Robogok honról rejtett vonaton,
 Ebek hazája ma, nem az enyém
 S ha marad csak egy hívóm, szent legény,
 Még a holttestem is ellopatom.

Lehet-e író s egyáltalán gondolkodó számára ennél fájóbban aktuális?